

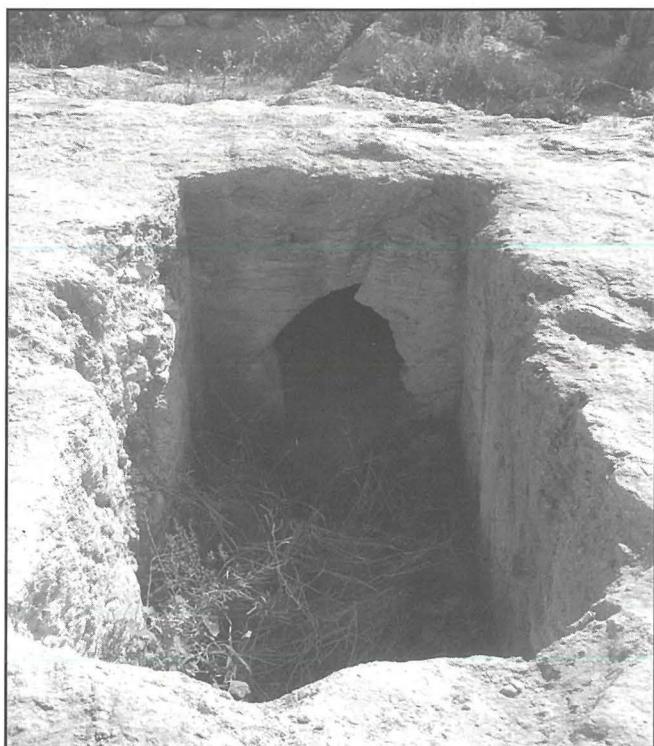
Sejbiet Arkeoloġiči f'Bulebel u l-inħawi

Il-Perit Ruben Abela - President ta' Wirt iż-Żejtun

Ir-riċerka u tfittxija għal dak kollu li seħħ qabel ma twelidna jqanqlu kurżitajiet kbar, inisslu sodisfazzjon, ixerrdu l-apprezzament u spiss ukoll iqajmu aktar mistoqsijiet li bosta drabi ma ssibx risposta għalihom. Ir-riċerka u t-tfittxija fil-passat nistgħu naqsmuhom f'żewġ kategoriji. Hemm ir-riċerka li ssir minn dokumenti u arkivji miktubin, bħal pereżempju mill-Arkivji Parrokkjali, l-Arkivji Nazzjonali, l-Arkivji tal-Katidral, l-Arkivji Notarili u bosta oħrajn. Dawn jikkonsistu kollha minn kitbiet li ħallewlna dawk li ġew qabilna u dokumenti bħal dawn jistgħu imorru lura mijiet ta' snin. Il-kategorija l-oħra ta' riċerka hija waħda fizika, bħal meta wieħed jipprova jifhem kif žviluppa bini matul iż-żminniet; jew fi żmien aktar 'il bogħod meta wieħed jiskava u jistudja fdalijiet arkeoloġiči. Fil-każ tal-aħħar, l-istudji arkeoloġiči illum jidħlu ferm aktar f'dettall minn dak li kien isir ftit għexieren ta' snin ilu. Illum l-arkeologisti ma jfittxux biss il-ġebel, il-pedamenti jew il-fuħħar. Fl-istudji tagħhom fuq sit arkeoloġiku jiflu, jiġbru u jistudjaw il-qxur tal-bebbux, fdalijiet tal-ikel bħax-xewk tal-ħut jew tar-rizzi, fdalijiet ta' għad-dam tal-annimali u bċejjeċ oħra bħal dawn. Illum l-ärkeoloġija hija xjenza li permezz tagħha naslu biex nifhmu aħjar kif kienu jgħixu dawk ta' qabilna, x'kienu jilbsu, x'kienu jieku u kif kienu jsajru. Għalhekk meta issir xi sejba arkeoloġika dejjem tqanqal interess. Kull sejba arkeoloġika tiftaħ għarfien ġdid dwar l-inħawi fejn qiegħda. Barra minn hekk dejjem jitqanqlu kurżitajiet godda.

Il-każ tal-proposta ta' estensjoni taż-żona industrijali f'Buleben serviet ta' spunt importanti għal Wirt iż-Żejtun sabiex tistudja aktar mill-qrib din iż-żona li darba kienet fewdu importanti ħafna u sinjura fil-produzzjoni tal-uċuħ tar-raba'. Fil-fatt l-isem stess Bu-Laben tfisser art il-ħalib. Il-Malti wkoll kellu proverbju marbut ma' dawn l-inħawi – Mela ħsibtni minn ta' Buleben?! meta kien jirreferi għal xi ħadd tat-tajjeb.

F'dawn l-aħħar snin, fiż-Żejtun u l-inħawi tiegħu saru sejbiet arkeoloġiči li qanqlu interess. Niftakru fis-sejba ta' qabar fit-Triq tal-Barrani waqt li kien qed isir xogħol ta' trinek għall-cables tal-powerstation ta' Delimara fil-bidu tas-snин 90. Bosta minnkom min jaf kemm gergirtu! Dan kien ikkawża ostaklu għat-ħaqxa għad-did. Għaxar snin ilu, waqt li kien qiegħed isir xogħol ta' taħmil għall-bini ta' sptar ġdid fl-inħawi magħrufa

bħala Tal-ħotba ftit 'il bogħod mit-Triq tal-Barrani, fil-limiti taż-Żejtun, instabu numru ta' oqbra minn arkeologisti li kien qed jgħassu x-xogħol. (Ritratt 1).

Meta kienet inbniet il-magna tal-ħalib fis-snin sittin fuq parti mill-istess art, liema binja twaqqgħet bħala parti minn dan ix-xogħol, kieni wkoll instabu żewġ oqbra u kien minħabba f'hekk li l-MEPA obbligat lill-iż-viluppaturi li jingaġġaw xi arkeologisti sabiex jgħassu x-xogħol waqt li jsir it-taħmil. Hekk kif dawn l-oqbra ġew skoperti f'Dicembru tal-2008, ix-xogħol twaqqaf mill-ewwel u numru ta'

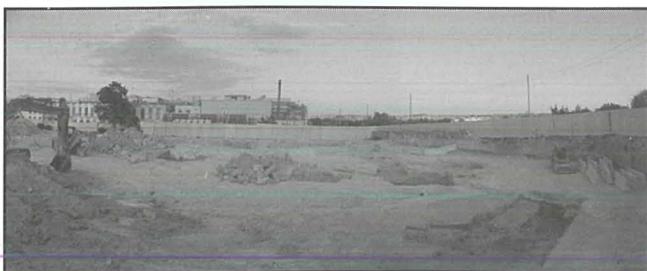
ikompli....

arkeologisti taħt id-direzzjoni tas-Sovrantenza għall-Wirt Kulturali bdew jistudjaw din is-sejba. Waqt li kieni qed jiskavaw instabu aktar oqbra u li b'kollo hu mifhum li ġew skoperti tnax-il qabar. Skont rapport fil-ġurnal it-Times of Malta tal-10 ta' Frar 2009, ħafna mill-oqbra, li possibilment imorru lura għas-sitt Seklu Qabel Kristu, kieni diġa' ġew sfrundati, iżda l-aħħar sejbiet kieni għadhom intatti. Fuħud minnhom instabu fdalijiet ta' għadam umani. Fl-istess rapport, il-Maġistrat Joe Cassar jinsisti li dan is-sit għandu jiġi protett u mħares minn kull żvilupp. "Dan huwa nekropoli. Hawn madwar 15-il qabar f'sit wieħed u jista' jkun li jinstabu aktar."

"B'kollo instabu 29 qabar fl-inħawi taž-Żejtun u Hal Tarxien. Aspett interessanti f'din l-aħħar sejba huwa n-numru ta' trinek li nstabu imħaffra fil-blatt madwar l-oqbra iżda li ma jibqgħux għaddej minn fuq l-istess oqbra. Min ħaffirhom jidher li qagħad attent li ma jagħmilx ħsara lill-oqbra," sostna l-Maġistrat Cassar.

Bl-iskoperta ta' dawn it-trinek, permezz ta' dan is-sit, ġiet skoperta prattika agrikola li ftit li xejn nafu dwarha. Ma nafux lanqas jekk dawn it-trinek sarux fl-istess żmien li saru l-oqbra jew wara. Għalkemm li fir-rapport ta' dan il-ġurnal jorbot dawn it-trinek mat-tkabbir tad-dwieli, aktar skavar li sar fuq in-naħha tal-Lvant tal-oqbra, instabu numru akbar ta' trinek li l-biċċa l-kbira minnhom huma paralleli ma' xulxin u b'distanza komuni ta' bejn sitta u seba' metri bejniethom. Wieħed jingħata x'jifhem li din id-distanza bejn trinka u oħra hija aktar marbuta mal-kultivazzjoni ta' xi siġar, possibilment taż-żebug milli tad-dwieli.

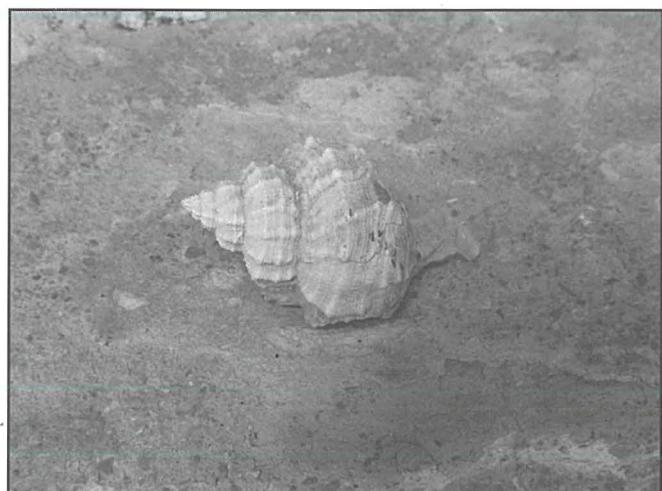
Fl-2011 arkeologisti oħra taħt is-superviżjoni ta' Sovrantenza għall-Wirt Kulturali segwew xogħliljet li saru fiż-Żona Industrijali ta' Buleben fejn ukoll instabu numru ta' oqbra fuq sit ta' kostruzzjoni ta' fabbrika (Ritratt 2). Dan sar wara li nħargu l-permessi ta' żvilupp mill-MEPA, sabiex fabbrika battala titwaqqfa' u minflokha titla' estensjoni moderna mal-fabbrika eżistenti tal-

Actavis. Hekk kif is-Sovrantenza għall-Wirt Kulturali ġew infurmati b'din is-sejba, ittieħdet azzjoni mmedjata u bdew l-investigazzjonijiet meħtieġa. It-terrapien li kien għad fadal fuq is-sit kompla jittnejha iżda taħt is-superviżjoni kontinwa ta' arkeologisti u l-awtorita' regolatorja. Din is-sejba s'issa tinkludi numru ta' oqbra kbar imħaffrin fil-blatt. Parti minn wieħed mill-oqbra jidher li fil-passat kien ġie mimli bil-konkritis, possibilment meta kienet qed tinbena l-fabrika oriġinali fis-snin sebgħin. Fl-istess post instabet ukoll barriera antika u numru ta' ġebel maħdum f'daqs kbir, li jista' jkun kien jifform partu minn xi kostruzzjoni antika.

L-inħawi fejn saret din is-sejba hija magħrufa bħala Il-Bur ta' wara l-Andar u tinsab biswit Sqaq il-Merħla. Dawn l-inħawi jinsabu wkoll fuq l-ogħla parti ta' waħda mill-għoljiet li jdawwru l-pjanura tal-Barrani. Din hija osservazzjoni importanti ħafna meta wieħed jistudja fdalijiet arkeoloġici. Il-pajsaġġ tal-madwar u l-viċinanza ta' din iż-żona għall-wied – Wied iż-Żring, kollha huma indikaturi li f'dawn l-inħawi hemm possibbila' li jinstabu aktar fdalijiet arkeoloġici.

Fil-fatt meta tkellimna mal-bdiewa tal-inħawi, waqt li konna qed niġbru informazzjoni u

nirriċerkaw dawn l-inħawi fil-kampanja li għamilna favur il-ħarsien tal-inħawi ta' Buleben, ġbaruna informazzjoni īmportanti ħafna li xeħtet aktar dawl fuq l-ark-eoloġija f'din iż-żona. Kien hemm bdiewa li urewna bjar li ma kellhomx l-għamlta ta' qanpiena iżda bokka rettangulari, oħrajn kieni baxxi ħafna u dojoq. Meta żonna dawn il-bjar kieni mimlijin sa fuq bl-ilma, għalhekk ma kienx possibbli li wieħed

ikompli....

jistudja sew l-għamla tagħhom. L-indikazzjoni hija li dawn jistgħu jkunu oqbra oħra u wħud minnhom setgħu servew bħala silos. Ir-riċerka li għamilna, permezz ta' ħjiel li għaddewlna persuni midħla fl-arkeoloġija, wassluna wkoll sabiex niddentifikaw siti li kienu ġew fotografati fis-snin 50 minn Laurrie Gravino li flimkien ma' Dun Ģwann Farrugia (Ta' Ġilandrin), kienu jfittxu siti arkeoloġiči madwar Malta (Ritratt 3).

Il-bdiewa wkoll qalulna kif meta kienu iż-ġħar, jiftakru lill-antenati tagħhom jiġibru l-fuħħar, li kien jinstab b'abbundanza fil-ħamrija, biex ifarrku u jbiegħu għad-did. Semmewlna wkoll li kienu jsibu ammont ta' qxur tal-bebbux tal-baħar. Saħansitra f'xi rziezet fl-inħawi hemm niċċeċ li użaw dan il-bebbux bħala dekorazzjoni. Meta rajna dan sibna li l-bebbux kien il-Murex, tip ta' bebbuxu tal-baħar komuni ħafna fil-Mediterran (Ritratt 4). Iżda l-mistoqsija hi, kif dan spicċċa fil-ħamrija tar-raba' ta' Buleben? Jista' jkun kien jittiekel il-ġewwieni tiegħu u l-qxur kien jintrema fil-ħamrija. Ir-riċerka tgħidilna wkoll li fi żmien il-Feniċi, il-ġewwieni ta' dan il-bebbux kien jitgħallu u minnu kien joħrog kulur vjola li kienu jużaw biex jiżbghu d-drapp – dak magħruf bħala porpra, li kien drapp għoli ħafna.

Żgur li dawn is-sejbiet, wassluna biex nifhmu aktar li l-inħawi ta' Buleben huma nħawi li jidhru li kienu

attivi sew anke fi żminijiet imbiegħda fil-perjodu Puniku u Ruman. Huwa importanti ħafna li dawn l-inħawi jkomplu jiġu studjati u nvestigati biex jekk fadal aktar fdalijiet arkeoloġiči dawn ikunu mħarsa għaliex jistgħu jitfugħ aktar dwar kif l-abitanti fuq din il-għażira kienu jgħixu f'dawk iż-żminijiet.

Roseanne Pace

131, Luqa Briffa Street
Żejtun

Tel: 2189 6563

Mob: 7989 6563

Email: hairtip03@gmail.com